

**МІФОЛОГЕМА ДОРОГИ В РОМАНАХ
ОЛЕСЯ ГОНЧАРА («ТВОЯ ЗОРЯ», «ПРАПОРНОСЦІ») ТА
БОРИСА ХАРЧУКА («ВОЛИНЬ», «МАЙДАН», «НЕВЛОВИМЕ ЛІТО»)**

У статті на матеріалі творів Олеся Гончара «Твоя зоря», «Прапорonosці» та Бориса Харчука «Волинь», «Майдан», «Невловиме літо» аналізується своєрідність художнього вираження образу-символу-дороги в різних площинах лексичного, філософського та психологічного аспектів.

Ключові слова: тема, проблема, пізнання, образи-символи, міфологічна система, художнє вираження, фольклорні сюжети, особистість.

В статье на материале произведений Олеся Гончара «Твоя зоря», «Прапорonosці» и Бориса Харчука «Волинь», «Майдан», «Невловиме літо» анализируется специфика художественного осмысления образа-символа-дороги в разных плоскостях лексического, философского и психологического аспектов.

Ключевые слова: тема, проблема, осмысление, образы-символы, мифологическая система, художественное выражение, фольклорные сюжеты, личность.

The article based on the novel of O. Honchar «Tvoiy Zory», «Praporonoscy» and B. Harchyka «Volyn», «Maydan», «Elusive summer» analyzes the specific artistic expression on the image-symbol of the way, in the different planes- lexical philosophical and psychological aspects.

Key words: subject, problem, understanding, manner-simbol, mythological system, artistic expression, folklore plot, personality .

Борис Харчук увійшов у літературу з особливою, досить самобутньою манерою письма – суворим лаконізмом, позбавленим розгорнутих романтичних описів, щедрих ліричних відступів, патетики й поетичних порівнянь. Така манера, безперечно, зумовлена реалістичним напрямком, у якому працював письменник, та особливостями характеру самого майстра. Визначними рисами його прози стали словесно-образна місткість й асоціативна багатозначність, дієвість і самодостатність. Одним словом, прозаїк здатен був передати велике дійство, багаторівневий процес перетворення. Цитувати Б. Харчука надто важко, бо при вилученні будь-якого слова чи фрази руйнується цілісний образний підтекст. Міцність зв'язку слів з семантичними нашаруваннями на всіх рівнях поєднання в реченні нагадує оспіваний письменником рід. Достатньо вилучити з роду хоч

одного представника, як миттєво руйнується одвічний ланцюг, втрачається родова пам'ять, започатковується процес деградації людської душі.

Глобальна тема творчості Б. Харчука – Людина, фактори, що змушують її залишитися собою, і причини, що призводять до втрати людськості. Людина розглядається письменником як носій родової пам'яті, продовжувач роду, творець історії та складова Всесвіту. Втрата совісті й духовності призводить до деградації людяності в людині і породжує збайдужіле створіння, яке нагадує айтматівського манкурта. Цікавили митця також філософські проблеми пізнання світу, мотиви поклоніння матері й стосунки між дітьми і батьками. Насиченими морально - етичними проблемами та багаторівневими з погляду їх аналізу й розкриття виступають теми опозиції міста й села: негативного впливу законів міста на людину з сільським родовим корінням, байдужості суспільства, безбатченківства й самотності старості.

Як зазначає М. Бахтін, дорога «ніколи не буває просто дорогою, але завжди або усім, або частиною життєвого шляху; вибір дороги – вибір життєвого шляху; перехрестя – завжди поворотний пункт життя фольклорної людини; вихід з рідного дому на дорогу з поверненням до Вітчизни – зазвичай вікові етапи життя; дорожні прикмети – прикмети долі тощо» [2, с. 157]. Отже, на думку літературознавця, подорож у художньому творі – це метафоричний шлях від народження до смерті, подорож углиб себе в пошуках себе чи Бога, шлях до ідеалу; подорож духу, який шукає найвищу сутність буття у Всесвіті. Дорога – це давній образ-символ, спектральне звучання якого дуже широке і різноманітне. Найчастіше образ дороги у творі є символом життєвого шляху героя, народу чи цілої держави. Мотив дороги символізує і такі процеси, як рух, пошук, випробування, відновлення. У любовній ліриці дорога символізує розлуку або ж переслідування. Інколи дорога стає символом пошуку істинного шляху людства, символом сподівання, що такий шлях стане долею його нащадків.

Важливим смислотворчим та композиційно-організуючим елементом у романістиці Б. Харчука виступає міфологема дороги, репрезентована у реальній, філософській та морально-етичній площинах. Образ дороги, як відомо, – один із найдавніших і наймісткіших у літературі, він пов'язаний із мотивом подорожі та співвіднесеними з ним мотивами повернення, пошуку чогось (правди, щастя, власного «Я», сенсу життя) або когось втраченого чи забутого. Його витoki сягають фольклорних джерел, а пізніше набувають художньої трансформації у творах світової літератури, що засвідчено романами «Дон-Кіхот» М. де Сервантеса, «Сентиментальна подорож» Л. Стерна, «Гаргантюа і Пантагрюель» Ф. Рабле, «Кентерберійські оповідання» Дж. Чосера, «Мертві душі» М. Гоголя, «Повія» П. Мирного, «Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки, прекрасної Альчести у Слобожанську Швайцарію» М. Йогансена, «Твоя зоря» Олеса Гончара та повістю «Дорогою ціною» М. Коцюбинського.

На думку С. Барабаш, в українському національному світомисленні архетипічний образ дороги як частини пейзажу «став фактом цілісного розгортання комплексу емоцій в широке полотно, спрямоване в безкінечність. Зрозуміло, що йдеться і про час, і про факт проживання людини в часі, і про чийсь життєвий шлях, фрагмент котрого око митця вихоплює із буттєвого хаосу. В літературі це може бути реальна дорога в процесі конкретного подолання простору. А може бути символічна путь опанування іманентним топосом» [2, с. 12]. У романах Б. Харчука реалістичний та філософський аспекти зображення поєднуються в один цілісний образ. Безумовно, найчастіше дорога постає у романах прозаїка як дорога-реалія («Пилуґа на дорозі м'яка і тепла. Вони постояли на шляху, погріли в пилузі босі ноги» [6, с. 98]; «через село пролягала запасна траса – вузька смуга асфальту»; «над дорогою розкудлатились верби» [6, с. 31]; «Через село – шлях до міста» [4, с. 15]; «кашкет покотився по вибукуваній дорозі» [4, с. 270]). Та, як зазначає М. Бахтін, дорога «ніколи не буває просто дорогою, але завжди або усім, або частиною життєвого шляху; вибір дороги – вибір життєвого шляху; перехрестя – завжди поворотний пункт життя фольклорної людини; вихід з рідного дому на дорогу з поверненням до Вітчизни – зазвичай вікові етапи життя (виходить юнак, повертається зріла людина); дорожні прикмети – прикмети долі та ін.» [7, с. 157]. Отже, на думку літературознавця, подорож у художньому творі – це метафоричний шлях від народження до смерті, подорож углиб свідомості в пошуках власного «Я» чи Бога, шлях до ідеалу; подорож духу, який шукає найвищу сутність буття у Всесвіті. У контексті зображених подій і вчинків персонажів у творах Б. Харчука образи дороги та стежки як специфічної модифікації шляху виражають також філософський аспект життєвого вибору: крім широкого життєвого шляху, присвяченого людям, є ще одна - вузька, смуга, обмежена буттям і проблемами однієї людини чи сім'ї, але обирати, якими «відрізками» йти, людина повинна сама. Тому не випадково в тетралогії «Волинь» Василина Гнатючка осмислює долю свого сина Івана, що вибрав боротьбу за щастя всіх людей, як прямування «не битими», тобто новими, незвіданими шляхами, на яких чекає небезпека: («Усе б йому ліпшу долю шукати. Які ж вона шляхи вготвила для нього? Ні привіту, ні одвіту нема. Знать, не бита доріженька порослась, ой не бита» [4, с. 25]. Життя доньки Наталки в уяві матері постає як стежина. Як стежку, обмежену чужими межами, тобто суспільними умовностями та побутовими проблемами, сприймає власне життя і сама Наталя. Символічного значення в тетралогії «Волинь» набуває й будівництво реальної дороги, де кожен мешканець села мав свою частину. Через екзистенційне навантаження концепту реального шляху, котрий мусили побудувати герої тетралогії «Волинь», образ дороги постає як розгорнута метафора життя-шляху, у яке кожна людина повинна внести свою частку [4, с. 209-211].

У романі «Майдан» власне життя як дорога змальовується автором в уяві Філика Верещаки («І йому (Філику – С.П.) здавалося, що він весь час у

якійсь дивній дорозі» [7, с. 164]). Через архетип дороги у зв'язку з образом Євгена Волянюка і мотивом його шукання життєвих орієнтирів репрезентовано міф про повернення блудного сина, коли поріг рідної хати стає кінцем усіх доріг («І в ту саму мить тут, на порозі-камені, під його ногами зійшлися всі довгі й криві дороги, які вели сюди, до старої селянської хати» [7, с. 46]). Прагне завершення вистражданих мандрів і Максим Білан, герой повісті Б. Харчука «Невловиме літо», який повертається з Освенціма: «Якщо бабуня... зніме мене з вагона, моя дорога скінчиться» [6, с. 32]. Дорога до міста стає для Максима і дорогою до своєї матері, і дорогою пошуку свого покликання, прагнення знайти своє місце у світі («Світить сонце. Воно потрібне землі. Віє вітер. Він збирає хмари, щоб падав дощ. І дощ потрібен землі. З неї сирої тягнеться до сонця тонка трава. А я?» [6, с. 12]).

Наповнюючи образ дороги морально-етичним змістом, Б. Харчук осмислює його і як шлях сорому: очистити совість йде у рідні серцю місця Віта Бровченко («Майдан»). Дорогою болю, спокутуючи гріх та вітаючи кожного, хто зустрінеться, ішли бабуня з онуком у повісті «Невловиме літо» («Ми йшли шляхом сорому й ганьби» [6, с. 38]). Образ полинової дороги, «неходженої і невіїждженої, що захирилася, заспоришила» [6, с. 42] як символ гіркого, недитячого життя героїв є джерелом трагічного смислу в повісті «Двоє». Образ брудної, розкислої «вузької, на три кроки завширшки, якраз проїхати возом» дороги в романі «Хліб насущний» стає символом життя цілого села: і в житті, і на дорозі через брак землі селяни не могли розминутися-помиритися, а тому кривдили один одного, «з'їжджали на чиесь поле, і за те сварилися» [7, с. 24].

Образ сучасної дороги-реалії у романі «Кревняки» переосмислюється з боку екзистенційної філософії: «Дудонить траса-дорога, і здригається хата» [6, с. 43]. Розвиваючи проблему руйнування селянського роду, письменник створює образ траси-дороги як симбіозу архетипічної дороги-людського життя й символу сучасної модифікації реальної дороги, який набуває у творі вторинного смислу: надшвидкого науково-технічного прогресу, що розхитує споконвічні основи українського буття.

Міфологема дороги, репрезентована через образ-символ, пов'язана з мотивами подорожі та спокутування, є основним організуючим елементом сюжетної схеми романів О. Гончара «Твоя зоря», «Прапорonosці», «Людина і зброя» тощо. Важливо, що дорога має у творах письменника як буквально, чисто географічне, так і символічне значення. Потреба в символічному, метафоричному осмисленні місця проживання і пересування героїв стає часто символом нелюдських випробувань.

Образ дороги превалює в романі О. Гончара «Твоя зоря» в екскурсах у минуле: «В'ється і в'ється поміж хлібами, то пірне десь у вибалку, то знову потяглася на пагорб і далі мріє поміж хлібів...» [3, с. 191]. У романі реально означеній дорозі із заліза й бетону, «з її летом, сліпучими енергіями», зі «сталевими спинами кузовів» [3, с. 434], де «метал вібрує» [3, с. 428], трасі «з невщухаючим свистом машинних потоків» [3, с. 437] протиставляється

дорога рідного краю, що виникає в спогадах Заболотного та його товариша, дорога їхнього дитинства, втіленням якої є степова стежина, стежина на левадах Тернівщини, де герої зустрічали «свою дитячу зорю» [3, с. 277], «польова доріжка поміж житами» [3, с. 303], вулички Тернівщини, «степовий шлях на Вигурівщину і десь далі, далі...» [3, с. 279]. Ці образи дороги уособлюють у сприйнятті героїв два різні світи — світ сучасний і світ дитинства. Як складова комплексного образу «босоногого дитинства» у зв'язку з мотивом пам'яті образ стежки постає символом повернення людини до своїх першовитоків: «Було для неї щось майже інтимне <...> в тих невідомо ким протоптаних стежинах» [3, с. 293]. Образ дороги як узагальненої назви усіх видів шляху домінує у романі «Твоя зоря» в ліричних відступах, у роздумах головних героїв про долю, щастя, життя, смерть. При цьому образ дороги постає насамперед як символ долі та самореалізації: «В її незвіданості й нерозгаданості є щось спільне з людською судьбою» [3, с. 25]. Фронтowa дорога у романі «Прапорonoсці» виступає як випробування, як шлях до перемоги через труднощі та місце втрати близьких.

З образом дороги в романах О. Гончара та Б. Харчука нерозривно пов'язані й мікрообрази перехрестя та роздоріжжя як уособлення життєвого вибору, який мають зробити герої. Роздоріжжя набуває символічного значення в контексті ідейного вибору героїв, а перехрестя стає місцем прощання. Особливу функцію у формально-змістовій канві творів письменників виконує міфологема дороги, яка набуває функціональної і смислової полівалентності та допомагає розкрити авторський задум й підтекст, а також несе символічне і метафоричне значення, збагачуючи сюжетні й образні лінії творів видатних прозаїків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барабаш С. Пейзаж як сфера оприявлення українського менталітету / С. Барабаш // Актуальні проблеми літературознавства: зб. наук. пр./ наук. ре д. Н. Заверталюк. – Дніпропетровськ: Навч. кн., 2003. – т. 15. – С. 5-16.
2. Бахтин М. Естетика словесного творчества / М. Бахтин. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
3. Гончар О. Твоя зоря. — К.: Радянський письменник, 1980. — 360 с.
4. Харчук Б. Волинь: Роман. Кн. 1-2. – К.: Дніпро, 1988. – 567 с.
5. Харчук Б. Волинь: Роман. Кн. 3-4. – К.: Дніпро, 1988. – 751 с.
6. Харчук Б. Невловиме літо / Б. Харчук. – К.: Рад. письм., 1981. – 343с.
7. Харчук Б. Твори: в 4 т. / Б. Харчук – К.: Дніпро, 1991. – Т. 1: Майдан; Межі і безмежжя: романи. – 539 с.